

HANS CLAUS

ACHTER TRALIES

HOELANG HOUDT DE GEVANGENIS
NOG STAND?

BORGERHOFF
& LAMBERIGTS

INHOUD

p. 7	Inleiding
p. 13	De geschiedenis van de gevangenis
p. 27	Wie zit er in de gevangenis?
p. 53	Wat is een straf?
p. 67	Streven naar een normaal leven
p. 83	Vol, voller, volst
p. 105	De weg naar een nieuwe detentie
p. 125	Handleiding voor De Huizen
p. 137	We lachen de toekomst toe
p. 154	Slot

INLEIDING

Op 1 november 1986 begon mijn levenswerk. Dat klinkt misschien wat gezwollen, maar het is niet anders. Die dag meldde ik me als 23-jarige, pas afgestudeerde criminoloog aan in de gevangenis van Gent, de Nieuwe Wandeling. Ik werd als stagiair toegelaten als directeur ‘derde klasse’ in de zogenaamde buitendiensten van het Bestuur der Strafinrichtingen. Die hele mondvollaat zich ook in mentaal omschrijven: ik werd adjunct-gevangenisdirecteur.

Om toegelaten te worden, moest ik een examen afleggen. Dat bestond uit een opstel en een mondelinge proef. Het opstel had ik in de vingers, na mijn jaren in de Grieks-Latijnse humaniora. De mondelinge proef ging over de vakken Strafrecht en Strafvordering en over het vak Penologie. Ik kwam pas van de schoolbanken, alles zat dus nog fris onder mijn hersenpan. Dat was al een meevaller. Het laatste deel van het examen was een gesprek van de hak op de tak. Laat vrije associatie net mijn voorkeursdenkwijze zijn en het is geen wonder dat ik slaagde voor alle proeven.

Mocht ik vandaag zo’n examen afleggen, zou dat er misschien anders uitzien. Ik zou een *assessment* en een stresserende postbakoefening moeten doorstaan. De jury zou polsen naar mijn leidinggevende capaciteiten en mijn vermogen om grote brokken informatie op korte tijd te verwerken. Waarschijnlijk zouden ook een stresstest en een rollenspel op het menu staan, om na te gaan hoe ik omga met moeilijke situaties. Daarnaast zou mijn kennis van managementprincipes, personeelszaken en financieel beheer worden getest. Misschien zouden ook mijn onderhandelingsvaardigheden gemeten worden.

Of ik vandaag ook zou slagen voor die proeven? Dat valt te betwijfelen, maar het is eigenlijk een overbodige vraag. Mocht ik dat examen vandaag afleggen, dan zou ik ook in deze tijd grootgebracht zijn. Ik zou dus andere dingen hebben meegekregen in mijn vooropleiding. Al weet ik niet of een eenvoudige criminoloog, zonder bijkomende opleidingen, dat examen nog zou doorstaan. Hoe het ook zij: ik was er, ik haalde het en ik ging aan de slag bij de Nieuwe Wandeling.

Toen ik onder die grote houten poort binnenwandelde, had ik geen flauw benul van wat me stond te wachten. Ik dacht aan een vroeggestorven oom van me. Hij was ooit gevangenisdirecteur geweest. Mijn moeder, zijn zus, liet altijd al doorschemeren dat dat een respectabele 'stiel' was. De manier waarop ze ter sprake bracht dat haar broer gevangenisdirecteur was, gaf me het gevoel dat er een humane missie in dat beroep zit verscholen. Dat strookte helemaal met de waarden die ik op het katholieke college ingelepeld had gekregen. Zonder die zachtaardige, moederlijke beïnvloeding had ik me misschien helemaal niet aangemeld voor dat examen, of was ik zelfs nooit criminoloog geworden.

Daarmee weet u waarom ik voor dit vak koos, maar dat is nog geen verklaring voor dit boek. Dat spruit voort uit de inzichten die ik de voorbije 32 jaar verwierf, van Gent tot Sint-Gillis, van Oudenaarde tot Dendermonde en terug. Het was een woelige tijd waarin overbevolking, gespannen verhoudingen, stakingen en opstanden dagelijkse kost waren en ons systeem keer op keer internationaal werd veroordeeld.

Dat waren allemaal redenen om fundamentele vragen te blijven stellen over dat instituut waarin ik werk, de gevangenis. Redenen om te blijven lezen, de academische ontwikkelingen in de peno-

logie te blijven volgen, om blijvend van gedachten te wisselen met personeel en gedetineerden en met eigen voorstellen te komen.

Mochten die voorstellen geen steun hebben gevonden bij mensen uit mijn directe omgeving, ze waren waarschijnlijk in mijn lade blijven liggen. Gelukkig liep het anders. Mijn aanvankelijk vage ideeën konden groeien. Ik kon ze toetsen in gesprekken met gedetineerden, mensenrechtenactivisten, collega's, en ten slotte met een multidisciplinair gezelschap dat ik rond verschillende tafels mocht ontmoeten. Zo werd dat ruwe idee van 2011 een tastbaar project, genaamd 'De Huizen'. Een project dat mogelijk een grondige hervorming van de strafuitvoering kan inleiden.

De Huizen hebben een kloppend hart en vinden nu ook hun weg in een boek. Wat voor u ligt, is deels een schets van de vroegere en huidige problemen van onze gevangenis, deels ons alternatief voor dat alles. Het is een oproep tot een andere detentie, een schets van de ontstaansgeschiedenis van De Huizen. Hopelijk kan het ook anderen inspireren om te durven ondernemen in ingewikkelde maatschappelijke domeinen, waar taboe en regel heersen.

En toch is een boek van een gevangenisdirecteur geen evidentie.

Een gevangeniswerker is het niet gewend om de aandacht te zoeken en al zeker niet om aandacht te krijgen. Hij deelt het lot van de gedetineerden en leeft met hen in de luwte. Anderzijds is een (on)gezonde nieuwsgierigheid naar het leven in de gevangenis nooit ver weg. Men vertelt graag – al dan niet verzonnen – verhalen over het bestaan achter tralies. Er gaat geen maand voorbij of een productiehuis belt me om beelden en verhalen, informatie en sensatie te sprokkelen voor nog maar eens een programma of serie over het leven achter de tralies. Die hang naar spektakel

is een uitstekende reden om de schaduw net op te zoeken en in die koelte het dagelijks werk aan te vatten. Ons delicate werk van wederopbouw is immers niet gebaat bij geroep en getier. Het gedijt veeleer bij rust en sereniteit.

Het beroepsgeheim van de gevangeniswerker is een extra obstakel. Net wat Jan met de pet het liefst wil horen – de smeulige verhalen – valt onder onze zwijgplicht. Wij mogen niets lossen over wat deze of gene mediagenieke gedetineerde allemaal in de gevangenis uitsteekt. In de gedetineerden die niet in de krant of op tv komen is men meestal niet geïnteresseerd. Evenmin mag een penitentiair werker vertellen hoe de gevangenis precies beveiligd wordt. De redenen daarvoor liggen voor de hand.

En toch valt er nog zoveel te vertellen. Dingen die het nieuws niet halen, omdat ze niet sensationeel genoeg zijn, maar misschien wel levensbelangrijk. Bovendien is de gevangenis toch altijd voor iedereen interessant? Is de gevangenis immers niet van ons allemaal? We zijn er zelfs mee opgegroeid. Een kind van twee jaar weet van het bestaan van de gevangenis. Het lijkt wel alsof ze een natuurlijk fenomeen is, zoals een boom of een koe.

Het lijkt alsof de gevangenis er altijd is geweest en dat ze er altijd zal zijn. Tegelijk worstelen we er al decennialang mee. Volgens de een wordt er te weinig en te licht gestraft, volgens de ander te veel en te streng. De een vindt dat de gedetineerden gepamperd worden. De andere wijst naar de mensenrechtenschendingen. Wat mij betreft ligt de patiënt genaamd gevangenis al decennialang in een coma.

Dan is de vraag: wat doen we ermee? Want er zijn wel degelijk alternatieven voor de gevangenis en voor de detentie. Dit boek

formuleert een visie, een antwoord op de vele vragen rond dat levensgroot vraagstuk. Hopen we op beterschap of gaan we over tot palliatieve zorgen?

**DE GESCHIEDENIS
VAN DE
GEVANGENIS**

Toen God op de zevende dag zijn welverdiende rust nam – of toen die gigantische knal het universum inluidde, zo u wilt – stonden er nog geen gevangenissen in Oudenaarde, Gent, Sint-Gillis of waar dan ook ter wereld. Hoewel het misschien niet zo aanvoelt, is de gevangenis er niet altijd geweest. Ze is uitgevonden en gebouwd door de mens. Maar door wie en wanneer precies? Het zou een goede quizvraag zijn, eentje die weinigen correct beantwoorden.

De gevangenis heeft vele vaders. Jeremy Bentham, een Engelse verlichtingsfilosoof, is er een van. Hij bedacht het panopticum, een gebouw dat bestaat uit een centrale hal met daarrond een ring van cellen, gestapeld in verschillende verdiepingen. Zo kun je alles en iedereen vanuit één centraal punt in de gaten houden. In België is burggraaf Jean Jacques Philippe Vilain XIII een belangrijke naam, net als Edouard Ducpétiaux, advocaat en filantroop. De eerste liet in 1773 het Gentse tuchthuis bouwen, de eerste ‘moderne’ gevangenis in ons land. De tweede was in de 19e eeuw inspecteur-generaal van de gevangenissen. Hij introduceerde bij ons de stervormige gevangenis, zoals Gent, Antwerpen en Oudenaarde er nog steeds één hebben.

Het bovenstaande is zeker geen volledige geschiedenisles, maar toch leren we er al veel uit. De gevangenis zoals we ze nu kennen, als instituut waarin wetsovertreders als straf worden opgesloten, is blijkbaar niet zo oud als we vermoeden. De rode draad in de opkomst van die verschillende gevangenisvormen is duidelijk:

ze was telkens een beschavingsinitiatief. De gevangenis nam zo geleidelijk de plaats in van lijf- en doodstraffen.

In de zeer katholiek geïnspireerde 19e eeuw kreeg de gevangenisstraf zelfs een spirituele bijklank. Eenzame opsluiting werd gepromoot als een heilzame vorm van bezinning en bekering. In het centrum van de Ducpétiaux-gevangenissen stond boven op de controlepost een altaar. De gevangenis had toen geen kapel, ze wás een kapel, een dwangkerk. De gedetineerden werden eenzaam opgesloten en kregen slechts een bijbel als lectuur – zij die konden lezen, tenminste.

De gedetineerden werden afgesloten van de buitenwereld en hun familie. Ze onderhielden voornamelijk contact per brief, bestaande uit een vooraf afgesproken aantal regels. Elke brief werd trouwens grondig nagelezen. Het enige bezoek dat hun te beurt viel, was dat van de aalmoezenier. Hun enige uitstapje: naar de mis. Daarvoor werden ze met een *cagoule* – een kap – over het hoofd uit hun eenzame opsluiting gehaald. Door een kijkgat in hun *cagoule* volgden ze de mis, zonder hun medegedetineerden te kunnen aankijken. Als ze al ‘op wandeling’ mochten, gebeurde dat individueel in een kooi, met die *cagoule* over het hoofd.

In die archaische gevangenisvormen stond controle centraal. In eerste instantie was dat vooral visuele controle. De gedetineerden zaten in eenmanscellen die aan elkaar waren geregen. Ofwel in een cirkel rondom een plein, of in een rij die uitmondde in het centrum. Zo kon men die zogenaamde boeven, bandieten en ongehoorzamen makkelijk in de gaten houden.

Toch ging het verder dan alleen het visuele. *Big Brother* kon je ook horen. Er bestonden gevangenissen waarin de gedetineerden

afgeluisterd werden via een ingenieus buizensysteem dat in de centrale toezichtpost uitkwam. Er was immers een tijd waarin de eenzame opsluiting zeer letterlijk en al even ernstig werd genomen. Er heerste een regel van stilzwijgen, net zoals in het klooster. De gedetineerden mochten elkaar niet zien, maar ook niet spreken. Elk geluidje, zelfs elk treurig gefluit werd in de kiem gesmoord. Dat alles had één doel voor ogen: de verbetering van de mens. Wie zich misdroeg, werd uit zijn ziekmakende, promiscue omgeving geplukt en in een kale, propere cel ondergebracht. De zeer eenzame opsluiting zou vervolgens dé weg naar beterschap vormen.

Die visie op gevangenissen veranderde grondig na de Tweede Wereldoorlog. De welvaartsstaat werd uitgebouwd en samenleven werd niet langer als een probleem beschouwd. Door de massale opsluiting van de collaborateurs kampte de gevangenis voor het eerst in de moderne tijd met overbevolking. Uit praktische overwegingen nam men afscheid van de eenzame opsluiting. Op absolute piekmomenten zaten er negen mannen in één eenmanscel. Zij sliepen om beurten op een strozak. Het was een stap naar de gemeenschapsregimes zoals we ze nu in de gevangenissen kennen.

In die tijden waren gevangenissen nog pronkstukken, opgericht ter verbetering van de mens. De maatschappij was er trots op. Die tijden zijn voorbij. Wij pralen al lang niet meer met de gevangenis, maar spreken er met een zekere schaamte over. Criminologen en politici excuseren zich er bijna voor dat die instituten als een noodzakelijk kwaad in stand worden gehouden. *TINA* is tegenwoordig het lievelingsexcuus: *There Is No Alternative*.

Wij verwachten al lang niet meer dat een verblijf in de gevangenis een heilzaam effect heeft op de gestrafte. We zijn vooral